

UDK 811.163.42'342  
272-789.32 Vladić J.  
Izvorni znanstveni članak  
Primljen 13. X. 2014.

ŠIMUN NOVAKOVIĆ  
Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru  
simun.novakovic@gmail.com

## NEKE OSOBITOSTI KONSONANTSKOG SUSTAVA USPOMENA O RAMI I RAMSKOM FRANJEVAČKOM SAMOSTANU

### Sažetak

U radu se donosi prikaz konsonantskog sustava *Uspomena o Rami i ramskom franjevačkom samostanu* fra Jeronima Vladića. Bavili smo se samo onim jedinicama kod kojih postoje određena kolebanja u njihovoj uporabi. Riječ je o uporabi završnog *-l*, glasa *h*, glasa *f*, afrikata *č*, *ć*, *dž* i *đ* te bilježenju provođenja određenih glasovnih promjena. Vladić, uz manja odstupanja, prilično pravilno u skladu s tadašnjom normom zagrebačke filološke škole, koristi spomenute glasove. Također nasljeđuje jezičnu normu u pogledu pisanja rezultata glasovnih promjena. Kolebanja su izražena kod uporabe skupine *hv* koju koristi umjesto glasa *f*, zatim kod glasa *f* umjesto kojeg se javlja glas *p* u primjeru *pratar*. Sibilizacija i jotacije se provode gdje to norma predviđa. Međutim kod jotacije postoje kolebanja kod stare konsonantske skupine *stj* zbog čega se sreće i manji broj šćakavizama. Rezultate glasovnih promjena koje su provedene nakon ispadanja poluglasa, osim druge jotacije, uglavnom piše etimološki. Doduše i ovdje su primjetna manja odstupanja, ali je broj etimološki napisanih riječi daleko veći od onih napisanih fonološki. Primjetna su i druga manja kolebanja kod ispadanja pojedinih glasova i pojava depalatalizacije.

*Ključne riječi:* fra Jeronim Vladić, Uspomene o Rami i ramskom franjevačkom samostanu, zagrebačka filološka škola, konsonantski sustav, etimološki i fonološki pravopis

## Uvod

Odnos jezične norme prema njezinoj dijalektalnoj bazi i spisateljskoj tradiciji jedno je od pitanja kojim su se bavili hrvatski jezikoslovci tijekom većeg dijela 19. stoljeća. O polemikama filoloških škola dosta je pisano, tako da nema potrebe ovdje ponovno parafrazirati ishod spomenutih polemika. (usp. Vince, 1978, Jonke, 1964.) Spomenimo samo da se u drugoj polovici 19. stoljeća zagrebačka filološka škola nametnula kao autoritet koji je određivao smjernice razvoja hrvatskoga jezičnog standarda. Pa ipak u vrijeme kada su objavljene *Uspomene o Rami i ramskom franjevačkom samostanu*<sup>1</sup> 1882. godine, bez obzira na uspostavljenu autoritet zagrebačke filološke škole, mnoga su jezična pitanja bila još uvijek neriješena. Jedno od takvih pitanja odnosi se i na izbor pravopisnih pravila, koja su često u bliskoj vezi s izborom uporabe određenih suglaničkih jedinica, jer pojava određenih suglasnika može biti uvjetovana primjenom određenih pravopisnih pravila. Ovdje prvenstveno mislimo na primjenu etimološkoga pravopisa koji donosi izvorne oblike pojedinih riječi bez provođenja određenih glasovnih promjena. Posebno će nas zanimati kolebanja u uporabi određenih suglasnika, pri čemu moramo imati u vidu utjecaj piščeva organskoga idioma<sup>2</sup> i franjevačke spisateljske tradicije. Sigurno je bogata franjevačka spisateljska djelatnost, koja je na neki način utrla put standardizacije hrvatskoga jezika, mogla ostaviti traga na jezik *Uspomena*. Norma hrvatskih vukovaca, koja stupa na jezikoslovnu pozornicu tek pred kraj 19. stoljeća, vjerojatno nije mogla imati utjecaja na Vladića u ovoj fazi njegova rada. Stoga eventualne oblike koji bi bili suglasni s pogledima hrvatskih vukovaca,

1 *Uspomene o Rami i ramskom franjevačkom samostanu*, u nastavku rada *Uspomene*, prvo su tiskano i, uz *Urežnjake*, najpoznatije djelo ramskog franjevca fra Jeronima Vladića. Djelo je tiskano 1882. godine u Zagrebu. *Uspomene* tematski možemo nazvati povijesnom kronikom Rame, ali u prvome redu tamošnjega franjevačkog samostana. Pretisak *Uspomena* objavila je 1991. godine Matica hrvatska ogranak „Rama“. Spomenutim smo se pretiskom i mi služili prilikom izrade ovog rada.

2 Bez obzira što je od vremena objavljivanja Vladićevih *Uspomena* i Okukina *Govora Rame* prošlo skoro stotinu godina, držimo da u navedenom razdoblju nije došlo do većih promjena u jezičnoj navici ramskih govornika. Stoga ćemo se kao potvrdu određenih utjecaja ramskog govora na jezik *Uspomena*, služiti primjerima koje je zabilježio M. Okuka u svome djelu *Govor Rame*.

prije možemo smatrati utjecajem štokavskoga organskog idioma ili spisateljske tradicije koja je većinom imala razvojni tijek upravo u onom smjeru kako su to kasnije predlagali hrvatski vukovci.

## 1. Realizacija pojedinih suglasnika

Vladićev suglasnički sustav ima sve jedinice koje je propisivala tadašnja jezična norma, a inventar spomenutih jedinica ničim se ne razlikuje od trenutnog stanja u hrvatskome jeziku.<sup>3</sup> Bez obzira na navedeno, ipak postoji potreba pozabaviti se realizacijom određenih suglasnika jer su u tekstu *Uspomena* primjetna određena kolebanja. Kolebanja su izvijesna kod onih jedinica kod kojih postoje razlike njihove realizacije u hrvatskim organskim idiomima, iz čega je proizišla i različitost njihova pojavljivanja u franjevačkoj spisateljskoj tradiciji. Uvjetno se može reći da kod suglasničkih jedinica, a takvih je većina, kod kojih ne postoje razlike realizacije u štokavskim organskim idiomima, ne postoji ni razlika njihove pojavnosti u spisateljskoj djelatnosti. Ovdje se treba pridodati i nejednak stupanj prilagodbe pojedinih glasova koji su u hrvatski fonološki sustav ulazili preko stranih riječi. U spomenutom kontekstu zanimat će nas realizacija završnoga glasa *-l*, prvenstveno zbog blage razlike u pogledu realizacije ovoga glasa između predstavnika zagrebačke filološke škole i kasnije hrvatskih vukovaca, realizacija glasa *h* koji je nestao u većini štokavskih govora, realizacija glasa *f* zbog njegova stranog podrijetla i nestabilne artikulacije u pojedinim štokavskim govorima te realizacija afrikata.<sup>4</sup>

### 1.1. Završno *-l*

Pitanje završnog *-l* nije posebno opterećivalo hrvatske gramatičare 19. stoljeća niti se o tom pitanju vodila posebna polemika. Vjerojatno

3 *Pravopis* Josipa Partaša ima nešto više suglasničkih jedinica. On pravi razliku između glasova *dj* i *gj*, a predviđa u pismu razlikovanje *ć* i *tj*. Međutim navodi da se *tj* izgovara kao *ć* (usp. Partaš, 1950: 8-11). Ista je situacija i u Mažuranićevoj *Slovnici hervatskoj* gdje stoji „slova *ć* i *tj* jednako-se izgovaraju, ali različito služe, (...) *dj* i *gj* glase jednako: ali *gj* piše se samo u tuđih rečih,“ (usp. Mažuranić, 1959: 28-29).

4 Afrikatama koje su nastale kao rezultat jotacije bavit ćemo se u posebnom poglavlju.

je razlog tomu što je u većini štokavskih govora relativno rano došlo do promjene  $l > o$ , koja se dogodila oko 1400. godine, (usp. Matasović, 2008: 161) što je ostavilo dosta vremena da se navedena pojava dobro usustavi u štokavskim govorima. Zbog toga u ovom pitanju nije bilo ni većih razlika među štokavskim govorima, a samim tim nije postojao ni razlog za rasprave među filološkim školama jer su sve, izuzev riječke filološke škole, za osnovicu hrvatskoga standarda predviđale štokavsko narječje. Ondašnje hrvatske gramatike uglavnom se ne bave raspravom o mogućem prijelazu  $l > o$ , ali je njihov stav o ovom pitanju jasan kod opisa tvorbe perfekta.<sup>5</sup> Vidljivo je da sve predviđaju glagolski pridjev radni muškoga roda sa završnim *-o*. Stoga u *Uspomenama* redovito srećemo oblike sa završnim *-o* kod glagolskih pridjeva radnih, npr. *rekao* 54,15; *imao* 11,18; *morao* 40,22 itd.<sup>6</sup> Vladićevi oblici uglavnom su na tragu hrvatske spisateljske tradicije i norme zagrebačke filološke škole i kod drugih vrsta riječi, pa tako bilježimo oblike u nominativu jednine sa završnim *-o*, npr. *posao* 40,10; 55,25; *pepeo* 56,29, *zao* 63,20, s tim što u kosim padežima imenice i pridjevi mogu imati glas *-l*, npr. *poslu* 14,18; *poslu* 14,8; 97,10; *poslom* 107,36; *poslove* 89,23; 103,5; *pepelu* 58,10; *zli* 105,6, *smislu* 58,31; 107,9 itd. Slična je situacija i kod vlastitih imenica, gdje bilježimo oblik nominativa jednine *Pavao* 80,17; 95,16; 98,32, a u kosim padežima oblike *Pavla* 97,10 i *Pavlu* 89,22. Međutim kod vlastitog imena *Mihovil* Vladić, pored očekivanog oblika *Mihovil* 63,3; 55,22 i *Mihovile* 12,14, ima oblik bez završnog *-l*, npr. *Mihovio* 54,5; 55,22; 110,10. Kolebanja uporabe završnog *-l* nešto su izraženija kod imenica koje u osnovi imaju *-dio*. Očekivani su oblici sa završnim *-l* u značenju krajolika, npr. *predjel* 9,2; 9,8; 10,1; 25,14; 69,31. Međutim kolebanja su primjetna kod uporabe ove osnove u drugim značenjima. Pored oblika bez završnog *-l*, npr. *dio*

5 Vjekoslav Babukić izričito navodi da se glas *l* pretvara u *o* navodeći primjere glagolskog pridjeva radnog (usp. Babukić, 1854: 17). Također spominje da riječi koje u drugim slavenskim jezicima završavaju na *l*, kod nas se taj glas *l* pretvara u *o* (usp. Babukić, 1854: 169).

6 Današnja jezična norma kod određenih imenica sklonija je uporabi oblika sa završnim *-l*, a o ovoj problematici Ranko Matasović navodi: „U riječima koje su završavale na *\*-ol > \*-oo > -ô* završno je *-l* u standardnom jeziku ponovno uvedeno analogijom prema kosim padežima, gdje je osnova i dalje sadržavala *-l*, npr. *sòkòl* (HER *sòkol*), *vòl*, *sòl* (usp. srp. *soko*, *vo*, *so*)“ (Matasović, 2008: 162). Hrvatska gramatika autora Barić i dr. donosi primjer sklonidbe imenice *sokol* (usp. Barić i dr., 1997: 126).

46,13; 47,14; 52,26; 81,20; 95,9, Vladić u istom značenju koristi i oblik sa završnim *-l*, npr. *diel* 23,13; 23,17; 42,24. Kod toponima, neovisno o tomu je li riječ o kosom padežu, redovito Vladić ima završno *-l*, npr. *Mrkodol* 16,25; *Mrko-dola* 19,21; *Uzdola* 18,18; *Uzdol* 95,14; 96,8 i *Dolnja vast* 95,13. Zadržano završno *-l* Vladić ima i u slučajevima kada pridjev *dolnji* ima opće značenje, npr. *dolnje* 29,7; *dolnjega* 25,14; *dolnjem* 10,6; 10,23; 10,35; 13,1; 14,4; *dolnjoj* 13,28; 20,23; 68,14; 94,8; *nadolnje* 51,18 i *najdolnje* 96,31/32. Zanimljiva je pojava oblika *vrtao* 94,8 koji u kosim padežima dobiva *-l* te tvori dugu množinu infiksom *-ov-*, npr. *vrtlovom* 107,17. Spomenuti je oblik vjerojatno preuzet iz tradicije<sup>7</sup> jer ga ne poznaje ramski govor. Kod stranih riječi u sredini riječi redovito čuva na kraju sloga završno *-l*, npr. *apoštolske* 39,25; *apoštolski* 88,11 i *apoštolskoga* 85,8/9; 88,9/10.

## 1.2. Glas *-h*

Iako se u štokavskim govorima glas *h* često gubi, a u nekima je potpuno nestao,<sup>8</sup> za Vladića možemo reći da je dosljedan u njegovu bilježenju. Takva dosljednost može biti isključivo rezultat nasljedovanja norme.<sup>9</sup> Gotovo da i nema razlike u pojavi ovoga glasa u odnosu na stanje u današnjemu hrvatskom standardnom jeziku. Tako je u *Uspomenama* moguće sresti glas *h* svugdje tamo gdje mu je po etimologiji mjesto. Nalazimo ga na početku riječi, npr. *hvale* 10,4; *heljda* 10,5; *hitru* 52,4; *hladnija* 102,16 itd., u sredini riječi i na kraju osnove, npr.: *ruhar-nice* 102,15; *ruharnicom* 101,13; *Mihovile* 12,14; *duhao* 45,29; *oraha* 10,12; *mah* 19,2; *vrha* 10,1; *graha* 10,26; *straha* 26,1; *svrha* 28,13 itd., u nastavcima, npr. *gradovih* 26,24/25; *misijah* 101,15; *onih* 46,11; *suhih* 65,20; *franjevačkih* 28,28 itd., te na granici prefiksa i osnove riječi, npr. *izhode* 45,4; *pohođani*

7 Oblik *vrtao* ima Ivan Ančić (usp. Marković, 1958: 72).

8 O glasu *h* Ranko Matasović navodi: „Suglasnik *h* nestao je u većini štokavskih dijalekata tijekom 17. i 18. st. Premda je vjerojatno da se u govoru ponegdje izgubio i prije, prve pisane potvrde za njegov gubitak pronalazimo kod pisaca rođenih u prvoj polovici i sredinom 17. st. (...) Međutim, suglasnik *h* ponovno je uključen u standardni jezik tijekom 19. st. Pri tome je važnu ulogu odigrala činjenica da je *h* očuvano u dubrovačkom govoru“ (Matasović, 2008: 165).

9 Isključivo su normativni razlozi Vladićeve dosljedne uporabe glasa *h* jer franjevačka spisateljska tradicija redovito ispušta ovaj glas (usp. Marković, 1958: 60-66). Glas *h* nije čest ni u ramskom govoru (usp. Okuka, 1983: 51-55).

47,7; *shara* 53,19 itd. Dosljednu uporabu glasa *h* ilustriraju i primjeri *hrđavi* 44,1 i *hrđu* 66,24.<sup>10</sup> Ponekad želja za nasljedovanjem norme može dovesti i do pogrješne uporabe nekog oblika. Tako kod Vladića bilježimo oblik *marhu* 100,13; 102,21 koji danas na mjestu glasa *h* ima glas *v*.<sup>11</sup> Na mjestu latinskoga *ch* zabilježili smo i dva stilski markirana oblika s glasom *h*, npr. *Hrist* 56,22 i *hriščani* 57,6. U ostalim riječima latinskoga podrijetla glas *ch* zamijenjen je glasom *k*-, npr. *kronike* 34,13; *kronlogije* 35,4 itd. U posuđenici *patrijarh* Vladić nije dosljedan u bilježenju glasa *h*. Nasuprot samo jednoga registriranog oblika s glasom *h* *patriarh* 84,8, imamo nekoliko primjera u kojima se glas *h* izostavlja, npr. *patrijara* 50,25; 51,10; 54,15; *patrijaram* 51,12 i *patrijarom* 54,24.<sup>12</sup> Vladić je posebno dosljedan u bilježenju glasa *h* u turcizmima i muslimanskim vlastitim imenima, npr. *Hadži-Ali-paša* 14,5; *ćehaja* 81,32; *habatio* 64,34; *halvatnija* 13,11; *haramije* 12,13; 35,26/27; 35,29; 37,21; *haram-baša* 12,13; *harem* 89,19; 96,32; *hasna* 96,24; *hevlija* 91,6; *hrmza* 14,12; *kahvedžije* 99,13; *muhtari* 99,12; *podharačiti* 51,3; *spahija* 81,9 itd. Jedinu izraženiju nesigurnost kod bilježenja glasa *h* Vladić pokazuje u konsonantskoj skupini *-hv-* koju koristi pravilno, npr. *hvala* 104,7; *hvat* 64,11; *shvaćao* 105,10 i *zahvalnosti* 30,27, ali ponekad koristi skupinu *hv-* umjesto glasa *f*,<sup>13</sup> npr. *uhvala* 59,13; *uhvanje* 47,26; 69,10 i *uhvanjem* 61,27. Vidimo da se nastala grješka veže isključivo uz osnovu *ufa-*. Čini nam se da bi objašnjenje ove pojave mogli tražiti u ramskome govoru u kojem, također, postoji kolebanje oko uporabe skupine *hv-*.<sup>14</sup> Vladić je vjerojatno pretpostavio da se na mjestu

10 Norma hrvatskih vukovaca poslije nije bila za dosljedno bilježenje glasa *h* u ovakvim pozicijama. Tako Tomo Maretić u svojoj gramatici navodi „Ali bez *h* treba pisati i govoriti ove riječi: *rđa*, *rđav*, *rvati se*, *rzati* (...). Zlo je pisati i govoriti *hrđa*, *hrvati se*, *nahuditi*, *lahko* i *t. d*“ (Maretić, 1899: 13-14).

11 Ovakvu vrstu substitucije glasa *v* glasom *h*, čak i u obliku *marha*, zabilježila je Herta Kuna u jeziku *Bosanskog prijatelja* (usp. Kuna, 1983: 70). Oblik *marha* je stilski obilježen te jezični savjetnici preporučuju uporabu oblika *stoka* (usp. Barić, 1999: 807).

12 Herta Kuna je u jeziku *Bosanskog prijatelja* zabilježila oblik *patriarku*, dakle bez glasa *h* (usp. Kuna, 1983: 70).

13 Fra Filip Lastrić, također, na mjestu suglasničke skupine *hv* ima glas *f* (usp. Kuna, 1967: 103). Ista je situacija i u jeziku fra Lovre Šitovića (usp. Kuna, 1961: 140) te u jeziku *Bosanskog prijatelja* (usp. Kuna, 1983: 71).

14 Pišući o sekvenciji *hv-* u ramskome govoru Miloš Okuka navodi „Inicijalna sekvenca *hv-* i *hvat-* redovno se svodi na */f/* kod obje grupe govornika“ (op. a.: misli na Hrvate i Muslimane), (Okuka, 1983: 55).

svakoga *f* iz organskog idioma, u normi pojavljuje *hv*. Doduše to je i istina u nekim slučajevima, npr. *hvala/fala*, *uhvatit/ufatiti* i sl. Međutim kod glagola *ufati*, odnosno imenice *ufanje*, to nije slučaj. Nestabila artikulacija glasa *f*, odnosno gubitak glasa *h* u ramskom govoru, samo su doprinijeli takvoj nesigurnosti jer bi Vladić sigurno bolje uočavao razliku između oblika u kojima dolaze glasovi *f* i *hv*, odnosno imao bi urođen osjećaj za razlikovanje spomenutih glasova. Zabilježen je i oblik *odma*<sup>15</sup> 87,26, što je neznatno u odnosu na 42 pojavljivanja oblika *odmah* 15,20 itd. Da se oblik bez glasa *h* ne čuje u ramskome govoru, ovu bi pojavu, zbog samo jednoga zabilježenog primjera, bili skloniji tumačiti tiskarskom pogrješkom.

### 1.3. Glas -f

Glas *f* je kasnije ušao u hrvatski suglasnički sustav, i to uglavnom s posuđenicama. Ulazio je najprije preko latinskih izraza s glasovima *f* i *ph*, a potom preko njemačkih i turskih riječi. Prilagodio se hrvatskome fonološkom sustavu, gdje funkcionira kao bezvučni glas, koji nema svojega zvučnog parnjaka. Stabilizacija glasa *f* u hrvatskome glasovnom sustavu nije se dogodila odjednom. Prošao je kroz nekoliko prilagodbenih faza, pri čemu je u nekim dijalektima i izgubio svoja prvotna obilježja, izjednačivši se s nekim od postojećih hrvatskih glasova koji su mu bili bliski po artikulaciji. Većinom je riječ o glasovima *p* ili *v*, (usp. Moguš, 1971: 68) pri čemu oblici riječi sa spomenutom substitucijom uglavnom ne ulaze u hrvatski jezični standard. Upravo substituciju *f*>*p* srećemo kod Vladića u primjerima *pratre*<sup>16</sup> 86,31 i *patru* 12,5, s tim što je u posljednjem primjeru došlo do nenamjernog ispuštanja glasa *r*. Međutim puno češće Vladić ima oblik *fratar* 86,5; *fratarka* 27,30/31 i sl. Osim navedenih primjera, uporaba glasa *f* u *Uspomenama* je dosljedna i ničim ne odstupa od uporabe toga glasa sukladno tadašnjoj normi. Tako glas *f* često srećemo u turcizmima, kao i u ostalim općim imenicama orijentalnog podrijetla, npr. *fenjer* 27,11; *fes* 13,16; *ferman* 51,13 itd. Već smo

15 Oblik *odma* zabilježio je i M. Okuka u govoru Rame (usp. Okuka, 1983: 53).

16 M. Okuka u *Govoru Rame* konstatira da je oblik „pratar nešto češće u G. Rami“, nego u ostalom dijelu ramskoga područja (Okuka, 1983: 56).

spominjali da je glas *f* u hrvatski glasovni sustav ulazio i preko latinskoga. Stoga ga srećemo na mjestu latinskog *f* i *ph*. Većinom je riječ o vlastitim imenicama i terminima vezanim za crkvu, upravu, školstvo i sl., npr. *definitor* 54,5; *grofa* 60,25; *kartografija* 19,9; *oficiatura* 30,4; *profesor* 55,1; *specificirano* 54,29; *Kristofora a Forolivio* 33,11; *Farlati* 44,21, itd. U ovu skupinu možemo uvrstiti i izraze *falinga* 52,4; *fenića* 59,10; *francuzkoga* 108,11; *Francezka* 108,12; *fruli* 12,18; *forinta* 104,23, itd., koji su također stranoga podrijetla.

#### 1.4. Afrikate

Afrikate *č*, *ć*, *dž*<sup>17</sup> i *đ* nastajale su u hrvatskome jeziku kao rezultat različitih glasovnih promjena, ali i kao rezultat prilagodbe određenih glasova iz stranih jezika iz kojih je hrvatski jezik posuđivao. Većina riječi u kojima se pojavljuju ovi glasovi u *Uspomenama* ničim ne odstupaju od njihove uporabe u današnjemu hrvatskom jeziku, a niti od norme zagrebačke filološke škole. Ovdje ćemo prikazati samo one osobitosti koje odstupaju od tada važeće norme, a čija se pojava može vezivati uz utjecaj organskog idioma ili spisateljske tradicije.

Vezano za uporabu glasa *č* skrećemo pozornost na oblik *jednoč* 37,11; 47,26; 56,7; 63,23; 90,15; 98,18; 105,21 i *na jednoč* 56,7.<sup>18</sup> Može se sresti i oblik *jednom*, ali uvijek ima značenje broja, a ne priloga. Oblik *jednoč* i danas se može čuti u Rami te je vjerojatno otuda i preuzet. U nekoliko primjera imamo zamjene *č*>*ć*, odnosno *ć*>*č*, koje nisu u skladu s jezičnim zakonima hrvatskoga jezika, a ni bilo koje norme. Izdvajamo primjere *pomaće* 60,1; *svećaniami* 91,13; *svećanosti* 45,14; *Beć* 60,3 i *bašći* 57,17. Iste riječi smo zabilježili i s afrikatom *č*, npr. *svećaniju* 11,4; *Beć* 59,2; 59,34; *Beča* 60,4; 60,15 i *Bečom* 60,18; 60,22/23; 61,4. Otvoreno je pitanje je li ovdje riječ o tiskarskim grješcima ili stvarnom nerazlikovanju afrikata *č* i *ć*. Hrvati govornici ramskoga govora jasno razlikuju spomenute afri-

17 Glas *dž* u *Uspomenama* uglavnom se javlja u riječima turskoga podrijetla, npr. *badžu* 80,31; *džamijam* 11,14; *džuluz* 82,11; *Hadži-Ali-paša* 14,5; *kahvedžije* 99,15; *kiridžinsku* 12,16; *odžak* 11,18; *medžilis* 15,15; *sandžak* 24,7; *pandže* 47,30 itd. Nema posebnih osobitosti koje bi izdvajale uporabu ovoga glasa u odnosu na ustaljenu tradiciju ili tadašnju jezičnu normu.

18 M. Okuka u govoru Rame također je zabilježio oblik *jednoč* (usp. Okuka, 1983: 57).



kate.<sup>19</sup> Približno isti broj primjera smo zabilježili i s pojavom  $\acute{c} > \check{c}$ , npr. *nači* 51,26; *saobčiti* 50,7; *većinom* 83,5 i *zvekećuć* 66,15. Međutim i ovdje su češći pravilni oblici, koji se pojavljuju više puta, npr. *naći* 12,2 *saopći* 89,21; *izobčiti* 29,20; *većinom* 12,19 itd. Činjenica da imamo približno ist broj primjera s pojavom prijelaza  $\check{c} > \acute{c}$  i  $\acute{c} > \check{c}$  daje nam pravo zaključiti da je riječ o slučajnim grješkama, a ne o bilo kakvom utjecaju sa strane, tj. utjecaju organskog idioma ili spisateljske tradicije. Da imamo zabilježenu samo promjenu  $\check{c} > \acute{c}$ , podrijetlo bi joj morali tražiti u nekim štokavskim govorima jer dobar dio Hrvata središnje Bosne u svom govoru ima spomenutu zamjenu.

Vladić pokazuje nesigurnost kod glasa  $\acute{d}$ <sup>20</sup> samo u jednom obliku. Pored uobičajnih oblika *čijagod* 19,9; *god* 99,25; *kako god* 92,14; *kakovu god* 15,5; *kako god* 50,4; *štogod* 58,18; i *tkogod* 55,19; 79,9, zabilježili smo i oblike *kako god* 101,26; *štogod* 52,3; 100,21 i *tkogod* 45,9.

## 2. Realizacija suglasnika nastalih glasovnim promjenama

Tijekom jezičnog razvoja u dodir su dolazili određeni glasovi s različitim artikulacijskim svojstvima, što je za sobom povlačilo potrebu smanjenja glasovne napetosti u takvim suglasničkim skupinama. Smanjenje glasovne napetosti u takvim suglasničkim skupinama moglo je imati različit karakter, bilo da je riječ o slijevanju suglasničke skupine u jedan glas, gubitku određenog glasa, umetanju vokala između članova suglasničkog skupa, jednačenju artikulacijskih svojstava jednoga člana suglasničke skupine prema drugom članu i dr. Kod pisaca, posebno u predstandardnom razdoblju, postojale su dvojbe kako pisati, prema izgovoru, tj. fonološki ili prema izvornom obliku riječi, tj. morfonološki.

19 O odnosu glasova  $\check{c}$  i  $\acute{c}$  u ramskom govoru M. Okuka navodi „na nerazlikovanje afrikata otpada otprilike jedna trećina ramske teritorije: kotlina sa tzv. urbanijim mjestima i sjeveroistočni dio. To je oko 3200 stanovnika ili 45% od ukupnog broja muslimanskog življa, odnosno 15% od ukupnog broja žitelja ramske oblasti.“ Kad su u pitanju Hrvati, samo „je vrlo mali procent Hrvata koji ne razlikuju ove glasove“ (Okuka, 1983: 58).

20 Glas  $\acute{d}$  Vladić dosljedno bilježi, čak i u onima primjerima za koje znamo da se u Rami na njegovu mjestu izgovara *j*, npr.: *dode* 29,11; *međa* 23,21; 23,25; 23,25; *nađeni* 57,26; *tudinu* 12,26; *zađe* 103,27 itd. O kolebanjima u uporabi glasa  $\acute{d}$  više ćemo se baviti u poglavlju o jotaciji.

Zagrebačka filološka škola zalagala se za morfonološki pravopis,<sup>21</sup> što je značilo i određeni prijekid pravopisne tradicije jer je prije narodnoga preporoda standardizacijski proces išao u smjeru normiranja umjerenoga fonološkog pravopisa. (usp. Brozović, 1978: 62) Isto tako ovdje je bitno naglasiti da je pojava određenih glasova, koji su nastali kao rezultat provođenja određenih glasovnih promjena, u bliskoj vezi i s pravopisnom problematikom. Stoga pojava određenih glasova ne mora biti rezultat okolinom neuvjetovane zamjene jednoga glasa drugim, nego može biti rezultat neprovođenja određenih glasovnih promjena. Izvršenost određenih promjena može biti uvjetovana i dijalektalnom pripadnošću pojedinog govora.

### 2.1. Sibilizacija

U Vladićevu tekstu većinom je provedena sibilizacija. Vezano za ovu glasovnu promjenu nema bitnih razlika u odnosu na današnje stanje u hrvatskome jeziku. Norma zagrebačke filološke škole nije bila isključivo za etimološki način pisanja svih riječi, nego su predviđali i određene izuzetke. Upravo iz Partaševa *Pravopisa* je vidljivo da se ti izuzetci odnose i na riječ u kojima se provode palatalizacije. Stoga su kod Vladića uobičajeni oblici s provedenom sibilizacijom, npr. *brežuljci* 17,11; *junaci* 12,12; *sinci* 64,17; *vuci* 47,7; *ruci* 85,19; *vojnici* 101,16; *bezi* 23,31; *knjizi* 12,3. Doduše ima i slučajeva neprovođenja ove promjene, npr. *Dno-luki* 26,17; *svjetiljki* 27,13; *spački* 35,10; *točki* 38,1; *raki* 38,15;

21 Primjena etimološkoga pravopisa prema načelima zagrebačke filološke škole ne znači da se sve riječi pišu prema njihovu izvornom obliku. Pogledamo li pravopisna pravila za koja su se zalagali, postaje vidljivo da su i oni bili svjesni da je primjerenije određene oblike riječi pisati prema izgovoru. Josip Partaš u svom *Pravopisu jezika ilirskog* predviđa „Rěči ilirske izvedene ili sastavljene pišu se kako i one, od kojih su ispeljane, t. j. sadrže sastavna i korenita pismena svojih izvornih rěčih“ ali i dopunja pravilo opaskom „radi vlastitosti jezika ilirskoga iznimju se od ovoga pravila pismena c, g, h, k, s, ž, zatim d, l, n, t koja se u izvdenih rěčih često u druge većinom srodne suglasnike pretvaraju“ (Partaš, 1850: 15), nakon čega slijede primjeri za navedene izuzetke. Iz primjera je vidljivo da je riječ o rezultatima palatalizacije i jotacije pri čemu predviđa i jednačenja po mjestu tvorbe. O pravopisnoj problematici pisao je i Antun Mažuranić u svojoj *Slovnici hervatskoj*. Njegovo pravilo glasi: „Piši onako, kako-te najlakše mogu razuměti, ako ne svi, a ono barem većina onih, za koje pišeš“ te dalje navodi „Derži se etymologije (§.56.) donle, dok ona olakšava razumljenje (...) Derži-se blagoglasja (§.53.) ondě, gdje etymologija smeta razumljenje“ (Mažuranić, 1959: 28).

žegi 98,22 i *Sutjeski* 34,25. Međutim ovdje moramo napomenuti da kod imenica ženskog roda sa sufiksom *-ka* i *-ga* vrlo često izostaje sibilijarizacija. Navedeno nije samo karakteristika jezika pisaca 19. stoljeća, jer takvih pojava imamo i danas u hrvatskome jeziku.

## 2.2. Jotacija

Na južnoslavenskome jezičnom prostoru vlada velika šarolikost u pogledu refleksa starih *d'* i *t'*. Pitanje refleksa glasova *d'* i *t'* u uskoj je vezi i s jotacijama.<sup>22</sup> Šarolikosti rezultata navedenih promjena doprinijela je i činjenica da se ova glasovna promjena provodila u nekoliko navrata, tako da rezultati spomenutih promjena čak ni na hrvatskome jezičnom prostoru nisu uvijek isti. Navedeno nije isključivo rezultat trodijalektalnosti hrvatskoga jezičnog prostora jer i unutar štokavskih govora refleksi spomenutih glasova nisu uvijek isti. Pojava oblika s provedenom ili neprovedenom jotacijom u tekstovima druge polovice 19. stoljeća nije uvjetovana nasljedovanjem jezične norme, nego izvanjskim utjecajima. Norma zagrebačke filološke škole predviđa pisanje oblika s provedenim jotacijama.<sup>23</sup>

Refleksi staroga *t'* i novijega *tʃj>tj* u jeziku *Uspomena* ne pokazuju bitnija kolebanja jer se na njihovu mjestu redovito pojavljuje glas *ć*, npr. *noć* 43,29; *pića* 43,30; *tisuće* 84,3; *braća* 32,9; *nesreća* 50,23; *prućem* 92,26; *smrću* 90,29 itd. Zabilježili smo 24 oblika s promjenom *t'>ć* koji se pojavljuju 44 puta, a 24 oblika refleksa *tʃj>ć* koji se pojavljuju 52 puta. Kod jotacije staroga *t'* srećemo jednu nedosljednost kojoj uzrok nije utjecaj narodnog govora, ali bi vrlo lako mogao biti preuzet iz tradicije ili ondašnje srpske literature koja još iz crkvenoslavenske tradicije ima takve oblike. Naime na mjestu staroga *t'* ponekad imamo konsonantsku skupinu *-št-*. Tako osim oblika *svećenik* 39,12; 86,18; *svećenika* 29,11; 49,5/6 i *svećenstva* 43,9; 85,3, srećemo i *sveštenici*<sup>24</sup> 35/36,34/1; 62,12/13; 62,13; 83,7;

22 Ranko Matasović govori o prvoj, drugoj i trećoj jotaciji. Prva jotacija se događala u praslavenskom razdoblju, duga se događa nakon gubitka poluglasa, a treća nakon pojave jekavskog refleksa jata (usp. Matasović, 2008: 148-150, 162-163).

23 Ovo se ne odnosi na jotaciju koja se provodi u pojedinim govorima, a koju izaziva glas *j* iz jekavskog refleksa jata.

24 U *Bosanskom prijetelju* također imamo oblike *sveštenika*, *sveštenici*, *opštinam* itd., (usp.

*sveštenik* 54,11; 84,13; 84,26; 85,12; 85,27; 86,34; 90,12 i *sveštenika* 39,2; 54,3; 83,4; 85,22; 86,2; 90,7; 93,17; 95,8. Ova pojava je vezana isključivo za navedeni leksem, jer, primjerice, riječi s korijenom *obt'*, koji također u srpskoj tradiciji ima osnovu *opšt'*, nikada nema konsonantsku skupinu -št-, nego isključivo ć, npr. *saobći* 89,21, *izobćiti* 29,20; *obća* 38,5; *obće* 30,9; *obćega* 29,3; *obćem* 32,2; *obći* 34,1; 35,24; *obćim* 25,13; 25,15; *obćina* 55,8; 94,11; *obćinara* 106,32; *obćine* 95,18; 98,2; 98,6; 106,35; *obćinu* 98,12 i *obćoj* 68,7; 99,2.

Na mjestu starih *d'* i *dbj>dj* u *Uspomenama* redovito imamo glas đ, npr. *međa* 23,21; 23,25; 23,25; *među* 49,6; *međaša* 80,20; *predom* 11,3; *tudinu* 12,26; *tudim* 49,21; *mladih* 12,20; *građom* 103,3/4; *milosrđa* 61,36; *tvrdavom* 17,17/18; *goveđa* 100,7; *proviđati* 38,25; *obrađuje* 98,14; *dogadalo* 33,2; *nudaše* 61,5; *obrađen* 86,12 itd. Iako se u ramskom govoru na mjestu spomenutih glasova može čuti glas *j*,<sup>25</sup> pojava oblika s glasom đ je očekivana jer ipak veći utjecaj na pisca ima važeća norma nego organski idiom. Toponim *Mejnik* 23,19, izveden iz imenice *međa*, ne možemo smatrati odstupanjem ili utjecajem organskog idioma, nego izvornim preuzimanjem toponima *Mejnik*.

Puno je kompleksnija situacija kod refleksa *t'* kada je dio suglasničke skupine *skBj>skj*. Kao rezultat mogućnosti različitog refleksa spomenutih skupina dugo su u hrvatskoj spisateljskoj tradiciji supostojali štakavsko-šćakavski oblici.<sup>26</sup> Međutim, kako je odmicao standardizacijski proces, prevagu su preuzimali štakavski oblici, te o štakavko-šćakavskoj problematici tijekom 19. stoljeća nije bilo posebnih rasprava. Isto tako, bitno je napomenuti da ramski govor spada u skupinu šćakavskih govora, te je navedena činjenica mogla rezultirati i pojavom određenih šćakavskih oblika u jeziku *Uspomena*. Doista Vladić umjesto sekvencije -št- ponekad ima -šć-<sup>27</sup> npr. *pokojišće* 88,15; *pokojišću* 26,11/12; i *vatri-*

Kuna, 1983: 76).

25 Na mjestu nekadašnjega *d'* i *dbj* u ramskom govoru imamo glas *j*. Stoga su u Rami i danas česti oblici *meja*, *mejaš*, *preja*, *gospoja*, *tuja* itd. (usp. Okuka, 1983: 65).

26 O štakavsko-šćakavskoj dihotomiji tijekom izgradnje hrvatskoga jezičnog standarda, kao i okolnostima koje su uvjetovale izbor štakavštine, pisao je Dalibor Brozović (usp. Brozović, 1978).

27 Rezultat jotacije skupine *stBj* može u štakavskim govorima biti i skupina -šć-. Zbog toga se kod Vladića javljaju šćakavski oblici koji ničim ne odstupaju od norme, npr. *ušća* 9,3;

šču 70,20. Međutim, broj primjera sa skupinom -št- daleko je veći jer smo zabilježili 33 različita štakavska oblika koji se pojavljuju 67 puta, npr. *baštinu* 22,7; *gušterom* 71,6; *ognjište* 96,9; *štete* 37,25 itd. Budući da smo zabilježili samo tri gore navedena šćakavska oblika, prevaga štakavskih oblika je očita. Vladić pokazuje manje kolebanje i kod naziva ramskog sela *Triščani*. Sigurno da je skupina šć bila uzrok ovakva kolebanja. Tako smo zabilježili nepravilne oblike *Trieščani* 96,7/8 i *Trieščanih* 94,7, ali daleko je češća pravilna uporaba, npr. *Trieščana* 20,24; 88,16; *Trieščane* 94,28; 101,13; *Trieščani* 94,15; *Trieščanih* 88,14; *Trieščanski* 14,6.<sup>28</sup> Kod toponima *Grkašnica* Vladić ima sekundarni šćakavizam, npr. *Grkašćice* 19,21; *Grgašćici* 98,9 i *Grkašćicom* 20,10. Kolebanja štakavskih i šćakavskih oblika posebno su izražena kod određenih glagolskih oblika. Naravno i ovdje su štakavski oblici brojniji, npr. *dopušta* 34,30; *dopušten* 91,17; *pušta* 87,36; *kršteni* 34,9; 49,20; *krštenog* 37,3; 83,2; *krštenom* 92,6/7; *premješten* 101,13; *smješten* 95,15; *smješteno* 54,27; *skrštenih* 50,6; *oklaštrena* 96,2; *tište* 63,26; *uvršten* 32,12 itd.<sup>29</sup> S druge strane imamo i popriličan broj šćakavizama, npr. *odpušćen* 81,21; *zapušćan* 11,27; *zapušćeni* 105,28; *pripušćalo* 51,20; *nedopušćao* 36,1; *pripušćao* 103,11; *kršćenoga* 95,9; *kršćenim* 67,7; *izviešćeni* 37,9 i *potišćeni* 62,5. Uspoređujući u ovoj kategoriji broj štakavskih i šćakavskih oblika, došli smo do zaključka da u *Uspomenama* ima 18 štakavskih i 9 šćakavskih oblika. Zabilježili smo jedan slučaj nepravilnog refleksa skupine *skj*<sup>30</sup> u primjeru *košćata* 11,30,

---

*kršćana* 11,25; *kršćanska* 35,32 itd. Uobičajni su šćakavski oblici i kod imenica s osnovom na -st-, npr. *korišću* 10,9; *pobožnošću* 45,7; *počašću* 59,31; *postojanošću* 108,9; *strogošću* 108,2 i *žalošću* 69,16. Skupina -šć- nastaje i kao rezultat tvorbe komparativa nekih pridjeva, npr. *češće* 12,4; 86,15; *češće krat* 33,7; 96,21; *čvršća* 107,27; *čvršće* 58,27; *najžešći* 61,1; *najžešćom* 60,12 itd.

28 Izvorni naziv ovoga sela je *Triščani*. Vidimo da Vladić ikavski oblik *Triščani* zamjenjuje jekaviziranim oblikom s refleksom jata *ie* što je u duhu tadašnje norme zagrebačke filološke škole. Ipak zbog skupine -šć- Vladić pokazuje nesigurnost kod uporabe naziva navedenoga sela.

29 U određenim slučajevima možemo imati suglasničku skupinu -št- koja nije rezultat jotacije starih suglasničkih skupina. U oblicima *poštivati* 96,13; *pošten* 66,20; *poštenu* 66,20 i *poštenje* 44,30; 104,13 imamo skupinu -št-, koja je nastala od *počbten*. Na istom tragu su i oblici *ništećeg* 56,25; *ništećemu* 56,32; *uništen* 37,10/11; *uništene* 69,20; *uništi* 53,19 i *uništiti* 61,11; 70,17 koji u svojoj osnovi imaju oblik *ničbto*.

30 Suglasnička skupina *zđj* pravilno se realizira jer smo zabilježili oblike *grožđa* 10,16 i *gvožđe* 64,9; 89,12.

umjesto pravilnog *koščata*. (usp. Barić i dr., 1999: 740). S druge strane nalazimo štakavski oblik imenice *košticu* 56,11. Isto tako zabilježili smo i šćakavski oblik *zaišće* 86,24.

U nekoliko primjera imamo pojavu tzv. treće jotacije koja se provodi u nekim štokavskim govorima, ali ne i u ondašnjoj normi niti u ramskom govoru. Pojava oblika *gđeno* 86,6; 96,11, rezultat je upravo spomenute promjene. Nasuprot navedenom obliku, imamo dva puta registriran oblik bez provođenja jotacije, npr. *gdjeno* 14,26; 45,33. Postavlja se pitanje otkuda navedeni oblici u Vladićevu jeziku, jer ih nije mogao preuzeti iz svoga organskog idioma. Držimo da je važno napomenuti da u svim drugim slučajevima skupina *-dj-* ostaje bez provedene jotacije, npr. *gdje* 45,27; *ovdje* 42,2; *djevojke* 13,16; *ondje* 46,1; *djecu* 45,7 itd. Slično se može reći i za pojavu oblika *proćerani* 79,8.<sup>31</sup> Nasuprot navedenom primjeru, uvijek srećemo oblike bez provedene jotacije u skupiti *-tj-*, npr. *odtjerali* 45,10; *protjerani* 80,1; 82,24; *protjeraju* 87,29; *protjerati* 107,3; *tjerani* 57,2; 79,2; *tjerati* 106,6;

Različitošću refleksa skupina *-jt-* i *-jd-* u hrvatskim dijalektima otvara mogućnost pojave različitih grješaka uvjetovanih utjecajem organskog idioma na pisca. Iako „ramski govor spada u one ikavske govore u kojima su različite sudbine sekvenci *-jt-* i *-jd-*“ (Okuka, 1983: 66), kod Vladića uglavnom nema traga tome utjecaju.<sup>32</sup> Jedino odstupanje od norme predstavljaju oblici *iđu* 54,20; 57,10; 67,7 i *iđe* 65,6; 96,19; 104,31, koji se i danas mogu čuti u Rami. Jednom se javlja oblik *ide* 17,3. Rezultat refleksa skupine *-jt-* isti je u ondašnjoj normi i ramskom govoru. Stoga na tome mjestu uvijek nailazimo na glas *ć*, npr. *doći* 22,16; *ići* 42,28; *naići* 12,2; *otići* 48,12; *poći* 64,18 i *proći* 84,27.

Tijekom jezičnog razvoja u štokavskim govorima, na kojima je izgrađen hrvatski jezični standard, jotirale su se i skupine *vbj*, *pbj*, *bbj*, *mbj*, i *fbj*. Kao rezultat spomenute promjene nastaju palatalne skupine *plj*, *blj*, *mlj*, *vlj* i *flj*. Vladić većinom ima provedenu ovakvu jotaciju, npr. *groblje*

31 U jeziku *Bosanskog prijatelja* također imamo oblik *proćerani* (usp. Kuna, 1983: 82).

32 Vladić uglavnom ima *-jd-* >đ, npr. *dodje* 14,31; *dodemo* 64, 21; *dodoše* 65,21; *dođu* 61,21; *nadodoše* 98,32; *nađe* 15,10; *nađem* 19,4/5; *nađeni* 57,26; *nađenom* 15,23; *nađosmo* 52,3; *nadoše* 59,21/22; *nađu* 57,17; *naniđu* 57,11; *nenadnosmo* 31,18; *pronademo* 33,25; *pođe* 47,12; *priedimo* 28,4; *pridoše* 68,9; *sade* 65,34; *uđe* 31,19; *unidoše* 98,21 i *zade* 103,27.

26,13; 27,32; 57,7; 57,28; 91,8; 91,9; *kalemljene* 10,24; *primljen* 96,1; *življi* 11,32; *župljani* 101,33 itd. Međutim, kod skupina *v*<sub>Bj</sub> i *m*<sub>Bj</sub> otkrili smo i primjere neumetanja epentetskog *l*, npr. *bogoslovje* 54,28; *mučenikoslovje* 37,1; *mučenikoslovjem* 36,2; *krvju* 50,14; *zanimivije* 88,26; i *zanimivosti* 33,22. Za primjere *bogoslovje*, *mučenikoslovje* i *zanimljivije* nismo našli potvrda s skupinom *vlj*, odnosno *mlj*. S druge strane nasuprot primjeru *krvju*, nalazimo i primjer *krvlju* 96,10. Isto tako u tekstu se nalazi i oblik *zemje* 102,14. Upitno je možemo li navedeni oblik smatrati izostankom umećtanja epentetskog *l* jer se oblik *zemlje* pojavljuje 15 puta, a ostali oblici imenice *zemlja* u dodatnih 16 primjera, te bi se ovdje prije dalo govoriti o tiskarskoj pogrješci. Jekavski refleks jata uvjetovao je pojavu manje uobičajne skupine *plj*, npr. *pljen* 60,8 i *Spljetu* 80,11.

Zanimljivi su oblici *pomoćju* 89,20; 94,15; 95,17; *noćju* 38,26 i *stvarju* 100,5.<sup>33</sup> Vjerojatno je u ovome slučaju riječ o analoškom preuzimanju nastavka *-ju* imenica sa završetkom osnove na *-st* kod kojih dolazi do jotacije. Međutim ovdje u primjerima *pomoćju* i *noćju* već imamo ispred glasa *j* palatalni glas.

### 2.3. Jednačenje po zvučnosti

Vladić većinom prefikse *iz-*, *od-*, *pod-*, *s-* i *raz-*<sup>34</sup> koristi u izvornom obliku, bez bilo kakvih promjena uvjetovanih glasom koji dolazi nakon prefiksa. Zabilježili smo 54 riječi s prefiksom *iz-* u kojima postoje uvjeti za jednačenje po zvučnosti, a da se spomenuta glasovna promjena ne provodi. Postoji i manji broj primjera u kojim je jednačenje po zvučnosti provedeno, npr. *iskreni* 12,25; *ispod* 9,13; *istok* 16,10; 23,26; 23,27; *istoka* 9,7; 87,6; *istočnjaci* 44,7/8; *grčko-istočne* 56,12; *grčko istočnjaci* 44,7/8; *grčkoistočnjaka* 51,1; i *iskrnjega* 62,7. Kod prefiksa *od-* također se jednačenje uglavnom ne provodi. Pored 41 riječi bez jednačenja, zabilježili smo samo dva primjera s jednačenjem po zvučnosti. Tako se umjesto prefiksa *od-* pojavljuje prefiks *ot-* u primjerima *otakali* 1,19 i *otpočeta* 27,18. Slična je situacija i s prefiksom *pod-*. Nasuprot jednog slučaja provedenog

33 Sličnu pojavu ima i fra Ivan Ančić (usp. Marković, 1958: 75).

34 Ovdje su navedeni samo oni prefiksi kod kojih su zabilježena manja kolebanja.

jednačenja u primjeru *potlačeni* 64,20 stoje 22 riječi bez jednačenja. Prefiks *s-* ima 18 riječi bez jednačenja, a nekoliko sljedećih s jednačenjem, npr. *nezgodami* 99,6; *ne zgodna* 103,15; *zgodnije* 13,29; *zgodno* 93,14; *zgodu* 38,2; 90,18; *zgrade* 26,20 i *zboriti* 86,28. S prefiksom *raz-* imamo 30 riječi bez jednačenja i ispadanja suglasnika, npr. *razsrđen* 34,12; *raztuženi* 57,20; *razsrđena* 66,13, *razsijaše* 79,5 itd., a nekoliko sljedećih s jednačenjem, a potom ispadanjem suglasnika, npr. *rasap* 63,25; *rastati* 67,17; *rastavi* 70,5 i *rastane* 70,6. Sukladno etimološkom pravopisu, asimilacije se nisu provodile ni na granici osnove i nastavka riječi. Izuzetak je oblik *nutkaše* 61,5. Odstupanje imamo u oblicima *igda* 35,31; *negda* 13,33; *negdanjeg* 71,5 i *nigda* 25,17, koji su nastali jednačenjem nakon gubitka nepostojanog *a* u obliku *nek̂da*. Spomenuti tip asimilacije zabilježili smo u 4 oblika koji se pojavljuju 29 puta. Vidimo da je riječ o dosta malom broju provedenih asimilacija, te se spomenuti oblici mogu smatrati slučajnim pogrješkama. Vezano za bilježenje glasovnih promjena, Vladić prilično dobro nasljeđuje tadašnju jezičnu normu. Sigurno su odstupanju od provođenja glasovnih promjena doprinijela tadašnja pravila koja su predviđala *načelo blagoglasja* i *načelo izgovora*. Sigurno piscima uvijek nije uvijek bilo lako odgonetnuti kada primijeniti jedno, a kada drugo načelo.<sup>35</sup>

#### 2.4. Redukcija suglasnika

Vladić vrlo često pokazuje kolebanje u redukciji suglasnika, pri čemu su najčešće redukcije glasova *d* i *t*. Takve pojave su više na tragu starije spisateljske tradicije, nego li nasljedovanja važeće norme. Redukciju glasa *t* imamo u primjerima *korisne* 58,19; *neodvisni* 39,23; *ne zavisnu* 28,17; *nezavisne* 81,5; *zavisni* 24,2; *prekrasan* 97,22; 105,33 i *prekrasno* 10,15; 70,2/3. Nasuprot spomenutim oblicima s redukcijom, zabilježili smo 34 riječi bez redukcije, npr. *bolestnik* 56,2; *mastno* 99,16; 99,19; *mjestnog*

35 „Blagoglasja načelo zahtjeva, da-se u svakoj reči pišu uprav ona slova, koja-se na onom mjestu lakše izgovaraju, te-se s toga običnije čuju u govoru; dakle sa svimi preglashivanji“ a „Načelo bližnjeg izgovora (etymologije) u načinu pisanja rečih ište, da-se u svakoj reči pišu ona slova, koja-se u bližnjem korenu nalaze tako, da slabi suglasnici ostanu uvek slabi (§.11.), a jaki uvek jaki“ (Mažuranić, 1859: 26-27).



17,25; *obiestni* 68,7; *obrastlih* 17,8; *postnom* 56,13; *ustmenoj* 99,2; *vrstna* 44,21; 97,6; 100,29; *zavistna* 56,7; *ustmenoj* 99,2 itd. Primjera s mogućnošću provođenja ili izostanka redukcije glasa *d* nema puno. Izdvajamo primjere s izostankom redukcije *dohodci* 94,17 i *redci* 34,8. Oblik *srdce* 87,27 usamljen je u *Uspomenama* jer nasuprot njega imamo *srce* 57,21; 60,25; 62,7; 64,7; i *srca* 69,15; 96,19; 100,17. Vjerojatno su analoške prirode gubitci glasa *d* iz osnove glagola *pasti*, npr. *izpane* 64,35; *pane* 87,33; *prepane* 65,1 i *spane* 65,35. Zabilježili smo i jedan oblik s očuvanim *d*, npr. *propadne* 59,17. U obliku *neodvisni* 39,23 imamo umetnut glas *d*.

U obliku *gardianu* 12,15 imamo gubitak glasa *v* u suglasničkoj skupini *gv*-. Nasuprot spomenutomu, imamo daleko češće oblike *gvardian* 49,11; *gvardiana* 51,22 itd. S inicijalnim *gv*- zabilježili smo u 9 različitih oblika riječi *gardijan*, koji se realiziraju 43 puta. Kod nekih priloga Vladić izostavlja završno *-n*, npr. *dokle* 34,14; *dotle* 34,12; *ovdale* 18,17; 18,20, ali su zabilježeni i oblici sa završnim *-n*, npr. *doklen* 22,26; *dotlen* 23,27; *ovdalen* 10,17; *odaklen* 65,4.<sup>36</sup> U obliku priloga *protiv* izostavljen je glas *v*, npr. *proti* 20,25; 34,1; 40,5; 51,12; 54,11; 56,23; 56,23; 60,31; 60,32; 61,2; 64,13; 84,10; 87,31; 103,9. Oblik *protiv* nismo zabilježili, ali glas *v* imamo redovito u drugim vrstama riječi s osnovom *-protiv*-, npr. *naprotiv* 22,21; 94,2; *protivna* 29,19; *protivnika* 59,12; 69,21; *protivnoj* 90,33 i *protiviti* 93,32.

U nekoliko izdvojenih slučajeva zabilježili smo i sliven izgovor konsonantskih skupina. Tako se suglasnička skupina *-tski* reducira u *-cki*. Taj smo primjer zabilježili u nazivu grada *Imocki* 43,17; 54,17 i *Imockoga* 97,11; 110,15, te kod pridjeva tvorenog od iste imenice *imockoga* 97,11.<sup>37</sup> Ovaj oblik, ne samo da odstupa od etimološkog načina pisanja, nego je otišao i korak dalje jer ovakav oblik ne predviđa ni današnja norma s fonološkim pravopisom.

36 Ramski govor pokazuje dosta šarolikosti u ovom pitanju. Nailazimo na priloge sa završnim *-n*, npr. *tuden*, *ovdalen*, *oklen*, *doklen*, *dotlen*, ali i bez završnog *-n*, npr. *ovdole*, *otadle*, *okle* itd. (usp. Okuka, 1983: 117).

37 Ovakva promjena česta je u narodnom govoru, a to nam potvrđuje i Svetozar Marković u opisu jezika fra Ivana Ančića (usp. Marković, 1958: 82).

## 2.5. Depalatalizacija

Depalatalizaciju kao jezičnu pojavu uočio je i sam Vladić. U opisu ramskoga govora navodi „naročito muhamedanci mjesto lj upotrebljavaju samo j, n.pr. mjesto *nedilja* kažu *nedija*, mjesto *ljubav* kažu *jubav* itd“ (Vladić, 1882: 13). Budući da mu je pojava depalatalizacije bila poznata, kao osobina narodnoga govora, postavlja se pitanje otkuda u Vladića oblici *Maklen* 106,30/31; *Maklena* 105,32; 106,33 i *Maklenu* 107,7. Danas se za naziv te planine koristi oblik *Makljen*. Ovakav tip depalatalizacije *lj>l* uočio je Okuka u nekim selima Donje Rame. Budući da je i sam Vladić uočavao pojavu depalatalizacije u nekim govorima, malo je vjerojatno da je sam upao u tu zamku koristeći narodni, umjesto standardnog oblika. Ovdje je vjerojatno riječ o preuzimanju izvornog oblika, s pretpostavkom da se uistinu u Rami prije stotinjak godina govorilo *Maklen*, a ne *Makljen*. U još nekoliko slučajeva kod nekih drugih riječi nailazimo na depalatalizirane oblike, npr. *Scipe-Pajići* 95,14; *domacoj* 102,7; *Svibja* 89,25; *nasast* 19,26 i *izselenju* 80,23. Kod pridjeva tvorenog od imenice *Duvno* javljaju se dvostrukosti kod tvorbe. Pored oblika s palatalnim glasom *duvanjska* 42,6; 44,26; *duvanjske* 10; 13; *duvanjskoj* 42,26 i *duvanjski* 45,19; 45,21, nalazimo i oblike *duvansko* 16,25 i *duvanskom* 20,1. Isto tako posuđenicu *inženjer* imamo bez glasa *nj*, npr. *inžinira* 105,6; 107,18/19 i *inžinirskog* 104,30. Imenica *danak* ima oblik *danjak* 51,1/2. Međutim imamo i obratne slučajeve da se pojavljuju palatalizirani glasovi umjesto nepalataliziranih, npr. *Vrljike* 37,6 i *privolju* 94,5. Možemo ovdje spomenuti i pridjeve *travanjski* 24,5; 24,6/7 i *travanjskoj* 24,14 koji se odnose na naziv grada Travnika.

## 2.6. Razjednačavanje suglasnika

U tekstu *Uspomena* zabilježili smo samo nekoliko primjera razjednačavanja suglasnika. To se događa u skupu *-mnj->-mlj-* u riječi *pomlji-vo* 86,12. S druge strane imamo oblike bez razjednačavanja, npr. *pomnjom* 38,9/10; 53,18 i *najpomnjojivije* 56,29; 70,1. U oblicima *počme* 93,28; 101,32; *počmem* 19,3 i *počmu* 57,29; 65,24, imamo zamjenu *čn>čm*. Nismo

registrirali nijedan oblik s osnovom *počn-*. Ovdje je očito riječ o dijelak-talnoj crti preuzetoj iz ramskoga govora.<sup>38</sup>

### 3. Ostale suglasničke alternacije

Kao i kod nekih starijih franjevačkih pisaca, tako i kod Vladića pri-marna grupa *-st-* u stranim riječima glasi *-št-*,<sup>39</sup> npr. *apoštolske* 39,25; *apoštolski* 88,11; *apoštolskoga* 85,8/9; 88,9/10; *pištolu* 87,11. Ostale riječi stranoga podrijetla sa skupinom *-st-* nemaju navedenih promjena, npr. *kustodija* 29,4; *kustos* 29,9; *administrator* 40,6/7; *studium* 54,27; o. *Kristo-fora* 33,11 i *ministru* 108,11. U latinskim izrazima *kustodija* i *kustos* ima-mo u jednom primjeru promjenu *s > d* te srećemo oblik *kustoda* 32,23 umjesto *kustosa*. Inače je oblik *kustos* daleko češći, npr. *kustos* 29,5; 29,9; 29,11/12 itd.

Vladić pokazuje nesigurnost kod imenica s tvorbenim sufiksom *-čbstvo* pri čemu koristi, sukladno normi zagrebačke filološke škole, etimološke oblike *dušobrižništva* 39,1; *junačtva* 64,5; *junačtvu* 59,26 i *junačtvom* 60,1.<sup>40</sup> Iste smo imenice zabilježili i sa sufiksom *-štvo*, npr. *dušobrižništvo* 84,11 i *siromaštvo* 10,19; 51,20; 94,18. Etimološki su pisani i oblici *družtvu* 12,8; 60,28; 67,25; 86,31 i *množtvom* 54,15. Fonološke oblike ovih riječi nismo zabilježili. Manje je uobičajen slučaj gubljenja glasa *-s-* iz skupine *-stvo*. Takav smo oblik zabilježili u riječi *pokućtvom* 38,6. Možda je riječ o nenamjernoj pogrješci jer navedenu riječ nalazimo i u obliku *pokućstvo* 52,34/35. Neobične tvorbene sufikse imamo i u primje-rima *kuhačevim* 56,11, *poljački* 60,6 i *poljačka* 60,11.

Kod Vladića isključivo nalazimo oblike *crljenim* 13,27; *crljenom* 13,27 i *crljenu* 13,16; s promjenom *v > lj*.<sup>41</sup> U današnjem ramskom govoru tako-đer imamo oblik *crven*, iako ostaje otvorena mogućnost da se u ranijim razdobljima koristio i oblik *crljen*.

38 M. Okuka bilježi da se u Rami dosljedno koriste oblici *počme* i sl. (vidi Okuka, 1983: 110).

39 Sličnu pojavu bilježi Herta Kuna u jeziku *Bosanskog prijatelja*, s tim da su oblici sa *-st-* češći (usp. Kuna, 1983: 92). Darija Gabrić-Bagarić navodi da Ivan Bandulović u primarnoj skupini kod stranih riječi uvijek ima *st < št* (usp. Gabrić-Bagarić, 1989: 92).

40 Kolebanje ovakve vrste javlja se i kod starijih franjevačkih pisaca (usp. Marković, 1958: 79)

41 Naglašavamo „da Divković ima redovito *crven*, dok Ančić i zapadniji štokavci, kao i Dubrov-čani, imaju isključivo *crļen*“ (Kuna, 1967: 120).

U obliku *dvonjice* 12,19 dolazi do metateze glasova *-jn-*, a u obliku *dusle* 12,9 do zamjene glasova *g>d*. Oblik *dvojnice* nismo zabilježili, ali jesmo *gusle* 12,7 i *gusala* 12,19. U obliku *konopnom* 11,3 imamo *lj>n*. Imenicu *ostatak* koristi sa zamjenom *t>n*, npr. *ostanci* 14,17 i *ostanaka* 26,7; 26,20. Međutim nailazimo i na oblike *ostatak* 82,6 i *preostatak* 98,3/4. Bitno je napomenuti da je ovdje riječ upravo o spomenutoj promjeni što je vidljivo iz konteksta u kojem se spomenuti oblici javlju, npr. ...*ali ja nisam mogao pravo razaznati, da li su to ostanci rude ili je davno tude bila kakova kovačnica*. 14,16/18 ili ...*osim što ne ima nikakvih podrtna varoša ili grada, neima niti ostanaka od kakova starodavnog groblja*, 26, 6/8.

Uočili smo i neke druge alternacije suglasnika u Vladićevu jeziku. Međutim u spomenutim slučajevima vrlo je teško dokučiti je li riječ o konsonantskim alternacijama ili o danas neuobičajnim tvorbenim modelima pojedinih riječi. U ovu skupinu spadaju određeni glagoli koji mogu imati dvojne osnove,<sup>42</sup> zatim glagolski pridjev radni i glagolski prilozni koji mogu imati različite nastavke.<sup>43</sup> Također pojedine imenice, pridjevi i prilozni se javljaju u manje uobičajnim oblicima.<sup>44</sup> Kod Vladića smo, primjerice, zabilježili i određene dvostrukosti kod tvorbe određenih prijedloga. Imamo dvostrukosti oblika prijedloga *bez/brez*, *nuz/uz* i

42 Riječ je o osnovama *im-/imad-*, *zna-/znad-*, *da-/dad-*, *sta-/stad-* i *mora-/morad-*.

43 Primijetili smo da Vladić često tvori glagolski pridjev trpni sa sufiksom *-t*. npr. *izdata* 34,31; *predate* 42,7; *pridata* 44,27; *dati* 51,11; *dato* 64,19; *data* 104,27; *udate* 13,15; 13,17; *neudate* 13,15; *poslatoga* 90,10; *poslat* 36,19 i *pozvat* 88,19. Riječ je o glagolima čija je tvorba danas primjerenija sa sufiksima *-n*, *-en*, *-jen* ili *-ven*. U ovu kategoriju možemo svrstati i pitanje tvorbe glagolskog priloga sadašnjeg i prošlog. Vladić za tvorbu glagolskog priloga sadašnjeg koristi nastavke *-ć* i *-ći*, a za tvorbu glagolskog priloga prošlog nastavke *-av*, *-iv*, i *-uv* te *-avši*, *-ivši* i *-uvši*.

44 Izdvajamo imenicu *rasprava* koju bilježi u obliku bez završnog *-va*, npr. *razpra* 28,14; 42,14; *razpram* 40,26; 45,23; *razprama* 42,30. U jednom slučaju koristi oblik *razprav* 41,31 u nominativu jednine iz čega je vidljivo da mu je ta imenica na tome mjestu muškoga roda. Imamo analošku tvorbu *stabarje* 31,11, prema obliku *obzorje* 59,16. Možemo spomenuti i oblik pridjeva *divskim* 107,36, kod kojega nedostaje infiks *-ov-*. Pridjeve s osnovom *sada-* ne tvori nastavkom *-šnji*, nego s nastavkom *-nji* npr. *dosadanje* 67,17; *dosadanjih* 56,20; *nekadanje* 23,2; *sadanjeg* 18,14/15; 27,33; 87,6; 102,4; *sadanjem* 27,25; *sadanju* 16,9. Prilog *kasno* nalazimo samo u obliku *kašnje* 14,3; 27,6; 27,15; 30,18; 31,9/10; 31,19; 32,17; 35,4; 35,16; 35,23; 35,29; 36,7; 38,33; 41,6; 99,33; 101,29. Ovdje je vjerojatno riječ o pogriješnoj tvorbi jer očekujemo oblik *kasnije*, tj. tvorbu sufiksom *-iji*, a ovdje je očita analoška tvorba prema *današnji*, *jesenašnji* sufiksom *-nji*. U primjeru *najlaglje* 90,6; imamo tvorbu od oblika *lagano*, a ne *lako*. Isto tako imamo i oblik *lakše* 92,23;

*o/ob*.<sup>45</sup> Danas manje uobičajni prijedlozi pojavljuju se samostalno, a kao tvorbeni prefiksi pojavljuju se u oblicima *bez*, *uz* i *o*.

Na nekoliko mjesta kod bilježenja konsonanata uočili smo primjere koje je najprimjerenije smatrati tiskarskim pogriješcima. Kod oblika *rostva* 64,6 imamo gubitak glas *b* u skupini *b+ski*. Manje je vjerojatno da imamo razjednačavanje konsonantskog skupa *-ps-* poslije jednačenja po zvučnosti. Pojedinačne gubitke glasova imamo u još nekoliko primjera. U riječi *ugarko-hrvatski* 20,18 nedostaje glas *s*. Oblik *ugrask-* zabilježili smo 18 puta. Isto se može reći i za primjer *žunika* 44,23 jer osnovu *žup-* imamo u 55 primjera. Pored oblika *konoplja* 10,35 zabilježili smo jedan oblik bez glasa *lj*, npr. *konopnom* 11,3.<sup>46</sup>

## Zaključak

Fra Jeronim Vladić u tekstu *Uspomena* ima uobičajan suglasnički sustav, s tim da postoje manja kolebanja u uporabi pojedinih jedinica. Spomenuta kolebanja vidljiva su u zamjeni uporabe pojedinih suglasnika ili primjeni određenih pravopisnih pravila. Zamjena uporabe suglasnika se očituje prvenstveno kod onih suglasnika koji su kasnije postali sastavni dio hrvatskoga suglasničkog sustava ili su nastali kao rezultat kasnijih glasovnih promjena. Općenito možemo reći što je pojedini glas jezika davatelja prije prošao prilagodbu glasovnom sustavu

45 Oblik *bez* puno je rjeđi te je zabilježen u 12 primjera, npr. *bez* 20,21, 25,13, 25,15 itd. S druge strane oblike *brez* imamo u 37 primjera, npr. *brez* 10,30; 16,29; 16,32; 17,5; 29,13 itd. Zanimljivo je da se oblik *brez*, za razliku od nekih starijih franjevačkih pisaca, nijednom ne pojavljuje kao prefiks u tvorbi novih riječi. Pored današnjeg oblika prijedloga *uz* 12,7; 12,9; 18,19 itd., s 10 zabilježenih primjera, Vladić koristi i oblik *nuz* 9,24; 11,28; 17,27 itd. sa 17 zabilježenih primjera. Napomenimo da se u prefiksima pojavljuje samo oblik *uz*, a nikada *nuz*. Umjesto prijedloga *o* sreli smo i oblik *ob*, npr. *ob* 12,7; 25,7; 28,3; 36,14. Nasuprot navedenih primjera u ostatku teksta prijedlog *o* se javlja 46 puta.

46 Očitih tiskarskih pogriješaka je i više. U spomenutim primjerima ne postoji mogućnost da je riječ o bilo kakvim suglasničkim alternacijama, nego isključivo o tiskarskim pogriješcima. Uz oznaku takva primjera i mjesta gdje se u tekstu navodi, u zagradi ćemo staviti kako bi oblik trebao glasiti, a riječ je o sljedećim primjerima: *nu* 14,6; (*nuz*) *po* 25,10; 50,28; (*pod*), *aji* 93,23; (*ali*), *osebna* 34,4; (*posebna*), *skrajnjoj* 61,25; (*krajnjoj*), *iakva* 33,19; (*ikakva*) *izmitliše* 22,14; (*izmisliše*), *priuba* 95,3; (?), se se 99,8; (*se*), *stavlj mo* 30,16; (*stavljamo*), *stavr* 46,8; (*stvar*), *Stoajan* 66,31; (*Stojan*), *Z Rame* 71,14; (*iz Rame*), *nikota* 24,2; (*nikoga*), *s retno* 46,3; (*sretno*), *potreban* 43,31; (*potrebam*), *mitov i darovi* 99,11; (*mitovi i darovi*), *bo* 21,16; (?) *indi* 36,24; (?)

jezika primatelja, odnosno što je duže vremena bio sastavni dio glasovnog sustava jezika primatelja, manja su kolebanja kod njegove artikulacije u pojedinim dijalektima. Navedeno je i razumljivo jer glasovi koji su indoeuropsko ili praslavensko nasljeđe pokazuju manje različitosti u hrvatskim narječjima, a samim tim i u hrvatskoj spisateljskoj tradiciji.

Kod Vladića su primjetna manja kolebanja kod uporabe završnog *-l*, glasa *f*, glasa *h* i realizaciji afrikata. Isto tako kolebanja su prisutna i kod onih oblika kod kojih su moguća ispadanja suglasnika, te oblika kod kojih je moguće provoditi određene glasovne promjene. Kolebanja kod završnog *-l* su najmanje izražena. Zsigurno i zbog toga što je vokalizacija završnog *-l* završila dosta rano, tako da o ovom pitanju nisu postojale važnije razlike između norme i spisateljske tradicije. Kod glasa *h*, koji je skoro izgubljen u štokavskim govorima, te je svjesnom gramatičarskom intervencijom vraćen u normu hrvatskoga suglasničkog sustava tijekom 19. stoljeća, kolebanja su nešto izraženija. Vladić dosljedno koristi glas *h* prema normi zagrebačke filološke škole, što potvrđuju primjeri *hrđavi*, *hrđu* i sl. Međutim postoje manja kolebanja kod uporabe suglasničke skupine *hv* koju koristi na mjestu glasa *f* u osnovi *ufa-*. Takve pogriješke mogla je praviti samo osoba koja nije iz svoga organskog idioma ponijela jezični osjećaj za razlikovanje mjesta uporabe glasa *h*. Spomenutoj nesigurnosti mogla je doprinijeti i činjenica da u ramskom govoru postoje kolebanja i oko pojave glasa *f*. Vladić glas *f* pravilno bilježi u riječima stranog podrijetla, ali je potpao pod utjecaj organskog idioma kada koristi oblik *pratar*. Naravno ovi su oblici rijetki, ali ipak nešto govore o jeziku samoga pisca. Afrikate Vladić prilično dobro razlikuje, te kod njih ne pravi veće grješke. Uočena kolebanja kod glasova *č* i *ć* najprije mjereno bi bilo smatrati nenamjernim pogriješcima. Konstatirali smo da većina govornika, kada su u pitanju Hrvati, jasno razlikuje *č* i *ć*, te eventualna kolebanja koja smo zabilježili, ne bismo mogli smatrati utjecajem ramskoga organskog idioma. Manja kolebanja su primjetna samo u skupini *-god-*, koju ponekad koristi u obliku *-godđ-*.

Vladić u *Uspomenama* uglavnom primjenjuje etimološki način pisanja, uz manja odstupanja. Odstupanja su sigurno rezultat utjecaja starije spisateljske tradicije koja je već išla u smjeru usustavljanja

umjerenoga fonološkog načina pisanja. Isto tako, bitno je napomenuti da etimološke oblike imamo prvenstveno kod onih riječi kod kojih je došlo do glasovnih promjena nakon gubitka poluglasa, dok se rezultati starijih glasovnih promjena uglavnom dosljedno bilježe. Kod glasovnih promjena koje imaju status općeslavenskih gotovo i nema nasljedovanja etimološkog načina pisanja. Tako se u većini slučajeva provode jotacije i palatalizacije, te se kod navedenih promjena i ne primjenjuje etimološki način pisanja.

Vladić uglavnom nema kolebanja kod bilježenja refleksa palatalnog  $t'$  i skupine  $tbj > tj$ . Na mjestu spomenutih glasova uvijek ima glas  $ć$ . Jedino izraženije kolebanje ima kod oblika *svećenik* i *sveštenik*. U bilježenju refleksa  $d'$  i skupine  $dbj > tj$  također nema osobitih kolebanja. Nešto su izraženija kolebanja u riječima koje sadrže stare konsonantske skupine, posebno  $stbj > stj$ . Iako je štakavsko-šćakavsko dvojstvo riješeno prije polemika filoloških škola, pri čemu je i norma zagrebačke filološke škole bila za štakavske oblike, kod Vladića se mogu sresti i šćakavski oblici. Broj takvih oblika nije velik, izuzevši one šćakavske oblike koje se mogu pojaviti sukladno glasovnim zakonima koji vrijede i danas u hrvatskom jeziku. Vladić je dva puta uporabio i oblike tzv. treće jotacije *gđeno* i *proćerani*, što nije odlika ni ramskog govora, a ni norme. Pokazao je blažu nesigurnost i kod uporabe oblika *iđu* i *iđe*, što je također zabilježeno u ramskom govoru. Jotacija skupina  $vbj$ ,  $pbj$ ,  $bbj$ ,  $mbj$  i  $fbj$ , također je većinom provedena, izuzev manjeg odstupanja sa skupinama  $vbj$  i  $mbj$  jer smo zabilježili oblike *mućenikoslovje*, *krvju* i *zanimivost*. Tu su i primjeri *pljen* i *Spljet* čija je jotacija uzrokovana pogrješnim refleksom jata.

Vladić uglavnom ne provodi jednačenje po zvučnosti. Ipak zabilježeni su i oblici s provođenjem spomenute promjene. Slična situacija je i s redukcijom suglasnika. Izrazito veći broj primjera u kojima je izostala promjena na tragu je nasljedovanja norme zagrebačke filološke škole. Međutim manji broj primjera s glasovnim promjenama govori o utjecaju spisateljske tradicije. Kod Vladića smo našli i manji broj primjera depalatalizacije, koja je najizraženija kod naziva planine *Maklen*. Nailazimo i na razjednačavanje u primjeru *pomljivo* i *počme*. Ostale suglasničke alternacije manjeg su opsega i ograničene su na manji broj

primjera. Izdvajamo pojavu skupine *št* kod riječi *apostol*, zatim sliveni izgovor oblika *Imocki* te etimološki način pisanja tvorbenog sufiksa *-čbstvo* u primjerima *dušobrižništva*, *junačtva*, *junačtvu* i *junačtvom*.

Općenito možemo zaključiti da većina kolebanja, koja su prisutna kod Vladića, imaju podrijetlo u ramskom govoru ili franjevačkoj spisateljskoj tradiciji. Ovi se oblici pojavljuju zbog nedovoljno očvrstnule norme. Naime bez tvrdih normativnih načela, ali i izvanjezičnog autoriteta koji bi ta načela nametnuo, ostaje dovoljno prostora da u pisana djela prodiru i jezični elementi iz drugih idioma, prvenstveno organskoga idioma samoga spisatelja ili njegovih predšastnika. Pored franjevačkih pisaca iz starijih razdoblja, za koje je izvjesno da ih je Vladić poznao, sigurno je kao obrazovana osoba toga razdoblja bio upoznat i sa časopisom *Bosanski prijatelj* koji je izlazio pedesetih godina 19. stoljeća. Znakovito je da su gotovo svi Vladićeve nenormativni oblici zabilježeni u *Bosanskom prijatelju* ili ramskom govoru, a ponekad i kod drugih starijih franjevačkih pisaca.

## Literatura

- BABIĆ, STJEPAN, FINKA, BOŽIDAR, MOGUŠ, MILAN (1996) *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb.
- BARIĆ, EUGENIJA i dr. (1997) *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb
- BARIĆ, EUGENIJA i dr. (1999) *Hrvatski jezični savjetnik*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
- BROZOVIĆ, DALIBOR (1978) „Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti“, u: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Liber – Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, str. 9-83.
- BROZOVIĆ, DALIBOR (1973) „Uloga bosanskohercegovačkih franjevaca u formiranju jezika hrvatske književnosti i kulture – Od



- Divkovića do fra Grge Martića“, *Jezik*, Zagreb, god. XXI, br. 2, str. 37-51.
- DAMJANOVIĆ, STJEPAN (2003) *Staroslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
  - GABRIĆ-BAGARIĆ, DARIJA (1989) *Jezik Ivana Bandulavića, franjevačkog pisca iz 17. vijeka*, Svjetlost, Sarajevo.
  - HAM, SANDA (1998) *Jezik zagrebačke filološke škole*, Matica hrvatska, Osijek.
  - JONKE, LJUDEVIT (1964) „Književni jezik u 19. stoljeću“, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Znanje, Zagreb, str. 171-271.
  - KUNA, HERTA (1967) *Jezik fra Filipa Laštrića, bosanskog franjevca XVIII vijeka*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
  - KUNA, HERTA (1961) „Neke osobine jezika fra Lovre Sitovića“, *Grada*, Knjiga X, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, Knjiga 7., Sarajevo, str. 125-177.
  - KUNA, HERTA (1973) „O jeziku bosanske franjevačke književnosti“, *Pregled*, Sarajevo, god. LXII, br. 4, str. 539-546.
  - KUNA, HERTA (1983) *Jezik Bosanskog prijatelja*, Svjetlost, Sarajevo.
  - MARETIĆ, TOMO (1899) *Gramatika hrvatskog jezika za niže razrede srednjih škola*, Zagreb.
  - MARKOVIĆ, SVETOZAR (1958) *Jezik Ivana Ančića (bosanskog pisca XVII veka)*, Srpska akademija nauka, Beograd.
  - MATASOVIĆ, RANKO (2008) *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb.
  - MAŽURANIĆ, ANTUN (1859) *Slovnica hervatska za gimnazije i realne škole*, Vlastita naklada, Zagreb.
  - MOGUŠ, MILAN (1971) *Fonološki razvoj hrvatskog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb.
  - OKUKA, MILOŠ (1983) *Govor Rame*, Svjetlost, Sarajevo.

- PARATAŠ, JOSIP (1850) *Pravopis jezika ilirskoga*, Tiskom braće Županah, Zagreb.
- PRANJKOVIĆ, IVO (2000) *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Sebrene*, Matica hrvatska, Zagreb.
- VINCE, ZLATKO (1978) *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, SNL, Zagreb.

ŠIMUN NOVAKOVIĆ

## SOME CHARACTERISTICS OF THE CONSONANT SYSTEM IN *MEMORIES OF RAMA AND ITS FRANCISCAN MONASTERY*

### Abstract

The paper gives an overview of the consonant system in *Memories of Rama and its Franciscan Monastery* by Father Jeronim Vladić. We have dealt only with the units where there were certain dilemmas in their usage. That is particularly usage of final *l*, consonants *g*, *f*, affricates *č*, *ć*, *dž* and *đ*, as well as noting some sound changes. Vladić, with smaller deviations, used the mentioned sounds pretty correctly in accordance to the norm set by Zagreb philological school. He followed the language norm also while writing the results of some sound changes. Dilemmas were expressed in usage of the group *hv* which he used instead of sound *f*, then with the sound *f* instead of which sound *p* was used in the example *pratar*. Sibilization and jotation were conducted where the norm predicted that. However there were some dilemmas with jotation in the old consonant group *stj*, because of what we found a smaller number of šćakavisms. Results of sound changes which were made after dropping semi-vowels were mostly written etymologically except the second jotation. There were also some smaller deviations with this, but the number of etymologically written words was bigger than those written phonologically. There were some other smaller deviations in dropping certain sounds, as well as appearance of depalatalization.

*Key words:* Father Jeronim Vladić, *Memories of Rama and its Franciscan Monastery*, Zagreb philological school, consonant system, etymological and phonological orthography